

JOZEF VAN DEN BERG

Francis Jonckheere

JOZEF VAN DEN BERG

**VAN POPPENSPELER TOT
ACTEUR VAN CHRISTUS**

 | LANNOO

Met speciale dank aan:
Friedl' Lesage
Beeld en Geluid, Hilversum,
Vlaams Theaterinstituut, Brussel en
Theaterfestival, Antwerpen

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Omslagontwerp en lay-out Studio Lannoo

Omslagfoto © Lieve Blancquaert

Foto's © Bert Nienhuis en Hollandse Hoogte

© Helena Satter

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt en Francis Jonckheere

D/2014/45/466 – ISBN 978 94 014 1844 7 – NUR 728

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vereenvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Ten Geleide	7
Proloog	
Wat Het Succes Voorafging	11
Deel I	
De Scène, Zijn Wereld • De Spoor-Zoeker	25
De Zoekende Jongeman Met Zijn Poppen	27
Mevrouw de Heks en Mijnheer de Koning	30
Frederik de Vogel en Portemonnee	32
Grootoog en Pietje de Rups	33
Mannetje Pluim	35
De Zwervende Jongeman En Zijn Reizen	39
Moeke En De Dwaas	40
Bericht Van Eénoog	60
De Dans Van De Bultenaar	80
Het Geheim Van De Toren	90
Troev Of De Verdronken Visser	93
De Man Met De Rode Hoed	111
De Geliefden	124
Het Geluk Van Morgen	145
De Pleisterplaats	163
O Oceaan	168
Pauze	
De Pad-Vinder	189
Genoeg Gewacht	191
Antwerpen, 12 september 1989	196
Antwerpen, 13 september 1989	198

Antwerpen, 14 september 1989	199
Maldon (Essex), eind september 1989	203
Athene, begin januari 1990	204
Maart 1990: Plannen voor <i>De Omgekeerde Wereld</i>	205
Juni 1990: Opname in de Heilige Orthodoxe Kerk	206
Augustus 1990: Opname in de Heilig Landstichting	206
April 1991: Verblijf op Athos	207
Mei 1991: Ook <i>De Ontmoeting</i> gaat niet door	208
Juni 1991: Afscheid	209

Deel II

De Wereld, Zijn Scène • De Weg-Wijzer 215

De Thuiskomst Van De Zwerver	217
Het Fietsenhok	217
Naar De Tuin Van De Familie Hazelhoff	222
De Pleisterplaats	229
De Acteur Van Christus En Zijn Parabels	237
Het Theater Voorbij	237
Christus	239
De Schepper En De Schepping	242
De Kerk	246
Zonde	253
Dwaas Omwille Van Christus	258

Epiloog

Hoe De Vertelling Eindigt 263

Bronnen	270
---------	-----

Ten Geleide

Jozef van den Berg was tijdens de jaren tachtig van de vorige eeuw een beroemd poppenspeler, die in vele landen zijn publiek op een magistrale wijze bespeelde. Alleen of in gezelschap van familie of vrienden heb ik hem vele malen kunnen bewonderen: in Het Gildhof te Tielt, de Stadsschouwburg van Kortrijk en van Brugge, de Vooruit te Gent en De Schakel te Waregem. 's Avonds maakte hij, bijna als een tovenaer, bij veel volwassenen het kind weer wakker, nadat hij 's middags in hetzelfde decor respect- én succesvol enkele kinderen had uitgenodigd om, improviserend en als volwassen medeacteurs, zijn verhaal te helpen uittekenen.

Onvergetelijk was – naar ik meen ook voor alle toeschouwers – de ervaring in Brugge op zaterdag 5 februari 1986. Tijdens de namiddagvoorstelling *Het Geluk Van Morgen* koos Jozef uit het publiek een blinde jongen om hem op scène te assisteren. Anderhalf uur lang gunde hij het kind een ereplaats. Aanvankelijk op het podium, na een kwartiertje in de koninklijke loge, links van de scène. Het einde was werkelijk een uitzonderlijk 'happy end': Jozef tilde het kereltje uit de loge, hield hem in zijn armen, terwijl hij vier-, vijfmaal een buiging maakte. Samen namen zij de orkaan van spontaan applaus in ontvangst. Vervolgens vertrouwde hij, zelf in de handen klappend, het kind terug toe aan zijn moeder. 'Het Geluk Van Morgen' was voor heel even 'De Tederheid Van Vandaag' geworden.

Even begenadigd als persoonlijk en bepalend was het moment dat ik Jozef in de kleedkamer van De Schakel te Waregem mocht ontmoeten. Hij had mij telefonisch uitgenodigd voor een gesprek na de zondagse matineevoorstelling van *O Oceaan* op 9 oktober 1988. Wanneer ik via de artiesteningang het gebouw opnieuw

binnenkom en zijn kleedkamer zoek, verlaat Jozef net de douche-
cel. Terwijl hij zich verder aankleedt, verdiept onze kennismaking
zich – na plichtmatige opmerkingen als ‘Boeiende voorstelling’
en ‘Aangenaam publiek’ – verrassend snel tot een open, onge-
dwongen verkennen van wat gemeenschappelijk was en weder-
zijds zou worden. Toen werd immers, zo blijkt thans, de brede ba-
sis gelegd van wat de volgende maanden en jaren de begrippen
‘familie’ en ‘vriendschap’ ruim zou overstijgen en ons leven blij-
vend zou raken en bepalen: het mee-delen of beleven van ervaren-
gen die ver voorbij de grens van het theater liggen.

Dit boek is een resultaat van dit kleedkamergesprek en de tiental-
len ontmoetingen die nog zouden volgen. Aanvankelijk in de
fietsenstalling op de parkeerplaats tussen de kerk en het gemeen-
tehuis van Neerijnen, waar Jozef op 1 augustus 1991 zijn intrek
nam, later en tot op de dag van vandaag enkele straten verderop,
in het deurloze hutje in de tuin van de familie Hazelhoff aan de
Van Pallandweg 12A.

Jozef ging, zij het na enige aarzeling en persoonlijke overweging,
graag in op het voorstel van uitgeverij Lannoo om naar aanleiding
van het beëindigen van zijn theatercarrière, exact 25 jaar geleden,
met mij dit boek samen te stellen en te schrijven. Het werd als een
theaterstuk van Jozef geconcipieerd, op eenzelfde wijze als waarop
Jozef zijn producties creëerde. Dat wil zeggen: als een compositie
van ogenschijnlijk losstaande items, die toch één geheel vormden:
monologen van een personage, dialogen van een pop met het pu-
bliek, korte verhaaltjes of veelzeggende oneliners. In dit boek
wordt gebruikgemaakt van aankondigingen of commentaren uit
dag- of weekbladen, magazines of culturele tijdschriften, overden-
kingen of aantekeningen, tekstfragmenten en uitgetikte delen uit
radio- of tv-interviews.

In een eerste deel wordt, aan de hand van een bondig overzicht van de theaterstukken waarmee Jozef de harten van zijn publiek veroverde, het relaas verteld van de immer zoekende jongeman op scène. Het tweede deel verhaalt de uiteindelijke thuiskomst van de zoeker, wiens vinden of gevonden worden zich niet ver- taalt in een rustige passiviteit, maar in een zich voort-durend, in- nerlijk verdiepen in het Christelijk Geloof. Daartoe nodigt hij, als een ervaren en voorzichtige gids, zijn toeschouwers van weleer en ook u, lezer, met hart en ziel uit.

Ten geleide... Dit is een invitatie om de wonderlijke tocht aan te vangen in het gezelschap van deze talentvolle verhalenverteller, die – hoe ogenschijnlijk onbegrijpelijk ook – een succesrijke en in- ternationale theatercarrière als gerenommeerd poppenspeler op- gaf om een geliefd acteur van Christus te worden. Deze ommekeer lijkt dwaas en nutteloos voor wie enkel de oppervlakkigheid van de buitenkant wil of kan zien, maar wordt uitermate boeiend voor wie, zoals Jozef, ontdekt dat elk levensverhaal kan passen in een Andere en Ruimere Vertelling over Liefde, Waarheid en Onver- gankelijkheid. Daarin mogen wij met z'n allen, net als in Jozefs voorstellingen, toeschouwer én acteur zijn. Omdat verdiepingen steeds naar boven voeren, wordt deze tocht een langzame 'op- tocht' langs onvermoede wegen naar een bergtop met ongeziene uitzichten op het Hemelse Hoogland, waar ten diepste dat ruste- loze heimwee in elk van ons op ongehoorde wijze gestild wordt. Eindelijk, weer Thuis. Met Jozef als metgezel. Jozef van de berg.

Jozef was als poppenspeler een man op eenzame hoogte. Dat is hij als acteur van Christus nog steeds, God zij dank.

Francis JONCKHEERE

Deel I

De Scène, Zijn Wereld

•

De Spoor-Zoeker

De Zoekende Jongeman Met Zijn Poppen

Na het behalen van de Hans Snoekprijs breekt voor Jozef van den Berg een nieuwe periode aan. Deze erkenning in Nederland krijgt ook in België een vervolg, wanneer hij in 1982 bekroond wordt met de Zilveren CJP-prijs. Deze wordt sinds 1977 jaarlijks uitgereikt aan (afwisselend Nederlandse en Vlaamse) mensen of instituten die bij hun werking bijzondere aandacht besteden aan de jongeren. Marcel Boon motiveerde namens Cultureel Jongeren Paspoort de beslissing als volgt:

'Opmerkelijk is de integratie van vele kunstvormen die tegelijkertijd plaatshebben. Zijn werk is functioneel voor alle groepen, alle leeftijden. Hij kan volwassenen doen geloven in het leven van poppen.'

Jozef reageert tijdens zijn dankwoord bij de uitreiking, op 30 juni 1981 in het Vlaams Cultureel Centrum 'De Brakke Grond' te Amsterdam, op zijn eigen, creatieve wijze:

'Ik sta dan wel alleen op het toneel, maar ik doe het niet alleen. Ik heb in mijn theater niet alleen mijn familie, maar ook een familie van medewerkers en een poppenfamilie. Als ik mijn poppen zou vertellen dat ik de Zilveren CJP heb gewonnen, dan zou Portemonnee ongetwijfeld onmiddellijk vragen wie de Gouden CJP dan wel heeft behaald. Als ik hem vervolgens zou uitleggen dat de Gouden CJP niet bestaat, zou hij mij beslist aanraden toch na te kijken of deze CJP dan echt wel van zilver is.'

Zo nauw verbonden leeft Jozef met zijn poppen. Zij zijn een wezenlijk deel van zijn leven. Dat bleek reeds heel vroeg in zijn carrière:

'In de jaren dat ik poppenspeler ben, zijn mijn poppen de trouwste kameraden geworden in mijn leven. Ze wonen in mij en toch is het, alsof zij een eigen leven leiden. Dit is het basisgegeven van mijn werk en vanuit dit idee ontstaan alle voorstellingen. Met in gedachten altijd "het mannetje op reis met de koffer vol poppen", was mijn streven werkelijk te zoeken naar en te kunnen spelen wat echt is.'

(Uit de brochure 'Rondreizend Poppentheater Jozef van den Berg')

En ook later:

'Ik ben niet, zoals de meeste poppenspelers, iemand geweest die steeds van poppen veranderde. Ik heb altijd dezelfde gehad, die ik vanaf het begin had gemaakt, maar ik realiseerde mij dat de mens achter de poppen ook van belang was. Daarom ging ik improviserend een verhaal creëren met de poppen die ik al had en ik ontdekte dat ik in die vertelling ook mijzelf kon laten zien zoals ik werkelijk ben. Meer zelfs: de poppen vertelden mijn verhaal en ik vertelde het verhaal van elke pop. Er ontstond een soort van wisselwerking, een permanente dialoog in woord en gebaar. Met beluisteren, bevragen, onderbreken, de mond snoeren, strelen, afwijzen en kussen. Nu mag ik ervaren dat deze openheid leidt tot een verbondenheid tussen het publiek, de poppen en mezelf, want het publiek herkent zich in mij en in de poppen, de mensen her-inneren zich hun persoonlijke conflicten. Dit is het uiteindelijke doel van alle theater. Door die voorstellingen, waarin ik deze ervaring mocht delen, heb ik begrepen dat ik hiernaar wil blijven zoeken, met alles wat in mij is. Om deze reden móét mijn theater wel altijd authentiek zijn,

wars van alle confectie-vormgeving; het is een uitvergroten van en een inzoomen op mijn hart, waar een voortdurende strijd wordt geleverd en waar ik geen pasklaar antwoord op heb. Mijn bedenkingen hierover overlaad ik met gevoel en breng ik tot uitdrukking, tot expressie in, met en door mijn poppen.'

Wim Van Gansbeke ontmoette Jozef voor het eerst in oktober 1982. Hij had toen reeds de voorstelling *Moeke En De Dwaas* becommentarieerd. In een relaas over dit uitgebreide gesprek schrijft hij:

'Bij die eerste ontmoeting – en ondanks een groot vertrouwen in zijn interviewer – bleek Van den Berg een uiterst stil, wat afwezig, aarzelend, tastend, zoekend, maar zeer gevoelig man. (...) Die uiterste gevoeligheid, waaruit ironie, zin voor betrekkelijkheid, een aarzelende, wantrouwige kijk op wat "absoluut" gesteld wordt en een eenvoudige, maar verre van simpele filosofie resulteren, is zeldzaam in de wereld van het theater. (...) Poppenspeler: het woord heeft, om duistere en domme redenen, de bijklank meegekregen van zondagskunstenaar en vrijetijdsbesteder. Van den Berg geeft je geen ogenblik de gelegenheid om die averechtse idee ook maar van ver te voelen opkomen. Zijn discreet aanwezige marionettenspel overtreft gemakkelijk een dood theater als dat van de Rus Sergej Obraztsov met zijn nochtans ongelofelijke technische volmaaktheid en zijn unieke spelmomenten. Het is maar dat Van den Berg zélf zo totaal bij het spektakel betrokken is. Want méér nog dan poppenspeler is Van den Berg allereerst acteur, de speler vóór de kast, die daarbij de poppen niet aan de touwtjes trekt, ze niet tot een schijnleven manipuleert, maar ze laat leven op zijn eigen adem, er zelf mee leeft, ermee slaapt, ze behandelt als gelijken met wie rekening dient gehouden, ze die diepst doorvoelde emoties inblaast. Van den Bergs werk navertellen gaat niet. Het zou als een poging zijn om het leven zélf en zijn filosofie na te vertellen. (...) Levensloop en eindbestemming, daarover gaat het tel-

kens weer bij Van den Berg. (...) Een levensloop en eindbestemming evenwel, die niet door het noodlot worden bepaald, maar door de wil van Van den Bergs personages, alias Van den Berg zelf.

De poppen van Jozef zijn geen dode dingen, evenmin zijn ze ingewikkeld. Integendeel, ze zijn virtuoos in hun eenvoud. Het zijn dagelijkse voorwerpen, die in en op zijn handen tot leven komen en zichzelf worden, een bijna-mensje met een eigen karakter. Een wonderlijke metamorfose.

Wie ooit de poppen tijdens een voorstelling mocht ontmoeten, zal ze bij de eerste oogopslag meteen herkennen, mocht hij of zij ze inmiddels toch vergeten zijn. Wie niet de kans had ze ooit aan het werk te zien, mag nu voor het eerst kennis met ze maken.

Mevrouw de Heks en Mijnheer de Koning

'Mevrouw de Heks is een zeer belangrijke figuur in mijn theater, die in het begin inderdaad iets had van een heks, maar dat verdween. Zij was in feite de leidster van de familie. "Familie", zo noemde ik mijn poppen altijd. Mevrouw de Heks was weinig meer dan een kleine hoorn als snavel en een lap oranje stof, die als lange jurk dienstdeed.'

'Mijnheer de Koning is een vrij rationele verschijning, die zich als een koning ook waardig gedraagt. De kroon had ik gemaakt van een oude verwarmingsknop, die ik met goudverf had beschilderd. Zijn neus was een koehoorn, die ik had gevonden in het grasland rond het oude boerderijtje waar ik woonde. Zijn ogen waren twee dikke knopen. Zijn rode, lange mantel, waarop zijn kroon stond, liet enkel zijn neus en ogen zien.'

Het heelal, Mevrouw de Heks,...

Is oneindig groot.

Ja!

Dat zei u altijd.

En het is ook zo.

Het heelal is groot, Koning, maar u bent klein!

En u dan?

Ik ook, maar het verschil is dat:
dat ik het weet en u niet.

Mevrouw de Heks, waarom, waarom deze woorden?

Mijnheer de Koning,
begrijpt u dan nog steeds niet
dat het om iets anders gaat?
Begrijpt u dan nog steeds niet
dat, toen u koning was, ik boog voor u?

Ja.

En nu u leidster bent van de familie,
Mevrouw de Heks, buig ik...

Hoe moeilijk dat u ook valt...

Voor u.

Maar wij, Koning, wij moeten buigen voor iets anders,
u en ik en de gehele familie.
Begrijpt u dan nog steeds niet dat wij enkel bouwstenen zijn
op de handen van de jongeman?
De jongeman gaat dood en
met de jongeman, u en ik en de gehele familie.

(Uit *Moeke En De Dwaas* – 1989)

Frederik de Vogel en Portemonnee

'Frederik de Vogel is een vogel zonder vleugels. Hij heeft zijn vleugels verloren en kan dus niet meer vliegen. Een plank met een snavel, meer is het niet. Toch weet hij altijd de mensen te boeien met zijn verhaal.'

'Portemonnee heeft een agressief, jaloers en wat boosaardig karakter en denkt altijd slechts aan handeldrijven en winst maken. Het is een geldbeugel, die onderaan werd opengesneden en waaraan een stuk stof werd genaaid, waardoor ik de pop met een wat hese stem kan laten spreken. Of roepen, eigenlijk. De knip klapt als een bek open en dicht. Hij heeft geen ogen, is blind voor zijn omgeving. Hij denkt enkel aan zichzelf, aan geld.'

Frederik de Vogel is de naam.

En nu jullie weten dat ik een vogel ben,
zullen jullie misschien ieder moment verwachten
dat ik opvlieg.

Kunnen jullie lang wachten: gebeurt niet.
(Gelach publiek.)

Frederik de Vogel, ik heb veel te lang
in een kooitje gezeten en
mijn vleugeltjes zijn afgevallen.

Hier geldt namelijk de ijzeren wet,
de ijzeren wet, die zegt:

'Wat je niet gebruikt, valt af.'
(Gelach publiek.)

Heren!

(Gelach publiek.)

Jazeker, want mijn vrouwtje,
mijn vrouwtje had nog wel vleugeltjes.

Mijn vrouwtje nog wel en
een paar jaar geleden is ze plotseling op trektocht gegaan.
Ik ben haar nog een tijdje achternagerend.

Toen ben ik naar huis teruggekeerd, want
toen bedacht ik mij plotseling:
ik heb nog nooit van mijn leven
een vogel lopend op trektocht zien gaan.
Wat erger is, ze is nog steeds niet terug.

Ze komt ook niet meer terug!

Wie zegt dat?

Ik!

Waarom niet, Portemonnee?

Als een vogeltje niet terugkomt in mei,
is het dood.

Hoeft heus niet, hoeft heus niet.

Al dat cent-imenteel gedoe.

(Uit *Moeke En De Dwaas* – 1989)

Grootoog en Pietje de Rups

‘Grootoog is in mijn theater een hele vreemde, lyrisch-melancholische en toch sympathieke figuur, met grote ogen. Hij was eigenlijk meer oog dan wat anders. Zijn neus was de gebogen handgreep van een wandelstok, waarop twee grote gordijnknoppen waren gemonteerd. Het waren ogen waar je dwars doorheen keek. Hij kijkt zowel van voren als van achteren. Zijn kleed, dat ik rond de wandelstok had bevestigd, was groen.’

Dames en Heren, ik moet u één ding zeggen:
één van mijn familieleden is een beetje... euh...

een beetje euh.... onevenwichtig.
Hij wil meestal met de mensen zingen.
Als hij dat wil en die kans zit erin,
zing alsjeblief mee. Ja?
Wees één keer spontaan, desnoods tegen uw zin,
maar wees spontaan,
anders heb ik morgen weer hele grote problemen met hem.
Dan zegt hij: 'Ze vinden me niet leuk.'
Nou ja, u kent dat wel van bij uzelf. (...)

Mijn naam is Grootoog.
Ik heb al veel van het l... l... leven gezien.
Mijn handicap is dat ik niet alleen van voren
maar ook van achteren kan zien.
Ik zie eenvoudig te veel.
De beelden die van voren inkomen en
de beelden die van achteren inkomen
veroorzaken in mijn hoofd...

Kortsluiting!

Hou nou je mond, Portemonnee, het is nou al genoeg.

Het is de waarheid!

(Uit *Moeke En De Dwaas* – 1989)

'Pietje de Rups is een poppetje dat weinig of niets zegt, maar steeds op veel sympathie van het publiek kan rekenen. Het is een stukje stofzuigerslang, waarop ik aan het begin en einde een lus van ijzerdraad had aangebracht, waardoor ik Pietje als een rups kan laten voortbewegen.'

Pietje de Rups, even een plasje doen?

Hey, amigo!

Ja, Portemonnee.